

**“GRAMMATICA SLAVO-RUTHENA” МИХАЙЛА ЛУЧКАЯ (1830) І
ЛАТИНОМОВНІ ГРАМАТИКИ РУМУНСЬКОЇ МОВИ ДОБИ
ПРОСВІТНИЦТВА (С.МІКУ, Г.ШІНКАЙ, Й.БУДАЙ-ДЕЛЯНУ, І.АЛЕКСІ,
АВГУСТ ТРЕБОНІУ ЛАВРІАН)**

Лучканин С.М.

*Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Ідеологія епохи **Просвітництва** (франц. *Le siècle des Lumières*; італ. *Illuminismo*) склалася, як відзначається в культурології, під час визвольного руху буржуазії XVII-XVIII ст., тобто в період ранніх буржуазних революцій. Ця доба винайшла сама для себе найменування, термін “просвітництво” використовували Вольтер, Гердер, остаточно він закріпився після статті І.Канта “Що таке Просвітництво?” (1784). У своїй боротьбі з феодально-абсолютистськими порядками буржуазія спиралася на підтримку всієї маси народу, оскільки всі прошарки суспільства (особливо селяни й ремісники, участь яких визначала ступінь революційності цього руху), за винятком дворянства й значною мірою духовенства, були зацікавлені в ліквідації феодальних порядків. До речі, цей третій стан поступово висувається на перший план і в культурно-мистецькій сфері.

Просвітники не вважали, що необхідні насильницькі методи для ліквідації “нерозумних” суспільних порядків. Панівною ідеєю доби стає розум, його здатність пізнати сутність речей і явищ, а перетворення суспільства, на думку просвітників, мало бути здійсненим шляхом поширення нових ідей, боротьби з неосвіченістю, обскурантизмом, крайнощами релігії (відома вимога “роздавити гадину”, тобто клерикалізм, Вольтера в поєднанні з твердженням “якби бога не було, його належало б вигадати”), схоластичною псевдонаукою, антигуманною феодальною мораллю, з мистецтвом і естетикою, які найбільше відповідали запитам верхівки феодально-абсолютистської держави. Проблема виховання стає наріжним каменем філософських, соціально-політичних і культурно-естетичних поглядів просвітників, які об’єктивно ідейно готували революцію, хоча для цього не завжди існували передумови. Зазначимо, що “у філософській літературі ХХ ст. не вщухають дискусії щодо історичної ролі ідеї розуму, яку Просвітництво піднесло до рангу суспільного ідеалу. Сучасна філософія здійснила переоцінку ідеї розуму і показала її обмеженість практично у всіх вимірах. Наука і техніка не тільки не розв’язують проблеми соціального буття людини, а й породжують нові (мирний і немирний атом), які за драматизмом перевершують колишні.”¹ І все-таки розум,

¹ Причепій С.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К.: Академія, 2001. - С.117.

навіть з усвідомленням його обмеженості, залишається однією з найважливіших цінностей сучасної цивілізації.

Історично склалося так, що “від свого попередника XVIII ст. отримало в якості панівної, найбільш розвинутої класицистичну художню систему, – відзначає Д.С.Наливайко. – Але класицизму XVII ст. був притаманний загалом (з його орієнтацією на античність – С.Л.) придворно-аристократичний характер, таким він у певних відгалуженнях залишився і у XVIII ст., проте домінуючий розвиток на цьому етапі отримали його інші, просвітницькі напрямки і форми. Як унаслідок надзвичайної розвинутості й авторитетності класицистичної традиції у XVII ст., так і завдяки її певним внутрішнім властивостям і можливостям (раціоналізм, дидактична спрямованість – С.Л.) класицизм пристосовується і до потреб епохи Просвітництва, перетворюється в активного художнього виразника її ідеології”.² Він стає одним з основних художніх напрямів Просвітництва, виділених Д.С.Наливайком, С.Д.Артамоновим та ін. – просвітницький класицизм, просвітницький реалізм, просвітницький романтизм, а напередодні і в роки Великої Французької буржуазної революції 1789-1794 рр. – напрямом, що домінує в усіх сферах культурної діяльності. Причому процес розвитку “просвітницького класицизму” прийшов до заперечення “брехливого” класицизму “віку Людовіка XIV” й до нового “повернення” до “справжньої (автентичної) античності”, на основі якого мало б з’явитися справжнє мистецтво.

У XVIII ст. античність (а разом із нею й латинська мова) знову (як і в епоху Відродження та класицизму) стала необхідною для формування естетико-художньої програми, цілком звернутої до сучасності, вона давала новому варіанту класицизму зразки “справжнього мистецтва”, що поєднувало велич і простоту, гармонію й оптимізм при загальному драматизмі дії, людяність і пафос громадянськості. Проте, у відповідності з новими установками й устремліннями, новий класицизм шукає собі “точку опори” вже не в мистецтві “золотого віку Октавіана Августа” (як це було з французьким класицизмом XVII ст.), а рішуче звертається до класичної Стародавньої Греції та республіканського Риму. Треба відзначити, що навіть політичні діячі Великої Французької буржуазної революції 1789-1794 рр. Мірабо й Робесп’єр користувались у своїх публічних виступах і статтях ораторськими прийомами Цицерона. Імператорський період Стародавнього Риму засуджувався, так, французький поет Марі-Жозеф Шеньє (1764-1811) писав, що “ім’я Тацита змушує тиранів бліднути”. “Слід також сказати, – відзначає Д.С.Наливайко, – що неокласицизм відмовився також від “французького посередництва”, тобто посередництва “старого класицизму”, у зверненні до античності, йому було притаманне прагнення підійти впритул до “справжньої античності”, досягнути її дух і будову художнього мислення, відкинувши кодекс “законів” і “правил”, у чому, до речі, вже себе виявляють і романтичні віяння. Пробуджується також інтерес до вивчення справжніх пам’яток античної культури і мистецтва, виявляється те, що сучасні дослідники називають

² Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили. – К.: Мистецтво, 1981. – С.182.

“археологічним класицизмом”. Проте, підсумки цих “археологічних зацікавлень” були невтішними: те мистецтво, яке постало при розкопках Помпеї та Геркуланума, виявилось таким, що не відповідає ідеальним уявленням, на яких по-суті засновувався неокласицистичний канон. Вінкельману й Дідро довелося негайно висувати тезу, згідно з якою фрески Помпеї і Геркуланума – мистецтво епохи занепаду Риму, лише слабкий відблиск архітворів Полігнота, Зевксіса й Апеллеса.”³

Говорячи про Просвітництво, хотілося б зупинитися на питанні про латиномовні граматики національних мов, їхній вплив на становлення національних класичних філологій, історіографію національної історії в порівнянні з античною, з якої вона виводиться і т.п. Латинською мовою – міжнародною мовою Європи до XIX ст. – створено (ймовірно, для іноземців-неслов’ян) дві відомі граматики української мови: “*Grammatica sclavonica scripta per Ioannem Ujevicium*” („Граматыка словенская” Івана Ужевича, роки народження і смерті якого точно не відомі, жив у середині XVII ст.), яка стала першою відомою нам граматикою книжної української мови середини XVII ст., що, на жаль, залишилася в рукопису, дійшовши до нашого часу в двох чистових рукописних варіантах 1643 і 1645 рр., які зберігаються у Франції; “*Grammatica slavo-ruthena seu vetero-slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis linguae*” edita per **Michaelem Lutskay** (1789-1843) (“Граматики слов’яно-руська” Михайла Лучкая, 1789-1843), який був видатним українським мовознавцем, істориком, просвітником, церковним діячем, фольклористом, діяльність якого пов’язується з Закарпаттям. “Граматику слов’яно-руську”, що принесла Михайлу Лучкаю європейське визнання, було опубліковано в Будині (Буда, частина нинішнього м. Будапешта) 1830 р., у ній, поряд із церковнослов’янською, описано фонетичну й граматичну системи народної української мови Закарпаття. Латиномовна праця Михайла Лучкая справила значний вплив на розвиток граматичної думки в Закарпатті й Галичині, її використовували Я.Коллар, П.Шафарик, Ф.Міклошич, В.Ягич, високо цінували І.Срезневський та діячі “Руської трійці”. Інститут мовознавства НАН України ім. О.О.Потебні видав “Граматику слов’янську” Івана Ужевича фотоспособом 1970 р. (один з варіантів перекладено Є.М.Кудрицьким сучасною українською мовою), а 1989 р. було здійснене і фототипне видання “Граматики слов’яно-руської” Михайла Лучкая (упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П.М.Лизанця, переклад з латинської П.М.Лизанця та Ю.М.Сака). У цілком просвітницькому дусі “М.Лучкая непокоїть думка, що Закарпаття в Західній Європі називається “невідомою землею”, а це тому, що його народ не має ні граматики, ні літератури. Таланти є, як відзначає М.Лучкай, але вони “завантажені єпархіальними справами і не могли принести користі народу” (XI-XII). На противагу угорським історикам, які всупереч фактам намагалися доводити, що Закарпаття не слов’янська земля, і українці не мають жодного на неї права, бо начебто їх предки прийшли сюди вже після того, як край

³ Ibid., с.196.

був включений до складу угорського королівства, М.Лучкай, на підставі вивчення архівних документів, приходять до висновку, що “руський народ знаходився в цих місцях вже до приходу угорців” (XIV)⁴.

Ще раз нагадаємо аксіоматичне твердження, що протягом тривалого часу (V-XV ст. і навіть далі) латинська мова в усій Західній Європі вивчалася з дидактичною метою за найвідомішими давньоримськими граматиками “Ars minor” і “Ars maior” Елія Доната та “Institutiones grammaticae” Прісціана. Ренесанс регламентував і кодифікував граматичну спадщину античності, яка вже в “ренесансному вбранні” поширилася і в країнах “греко-православного кола”, зокрема, і в румунських землях - **Țara Românească** (Румунська країна, тобто Валахія), **Țara Moldovei** (Країна Молдова) (перебували в XVI-першій половині XIX ст. в політико-адміністративній залежності від Османської імперії) та **Principatul Transilvania** (Принципат Трансільванія), що з кінця XVII ст. був окупований австрійськими Габсбургами, ставши, як і Галичина згодом, складовою підневільною частиною “клаптикової” Австрійської монархії. Так, особливо популярною в Румунії стала праця Грегоріуса Мольнара “Elementa grammaticae Latinae” (“Елементи латинської граматики”), вперше опублікована 1556 р. у м. Клуж (нині Клуж-Напока) з подальшими численними перевиданнями XVII-початку XIX ст., що використовувались як підручники навчання латинської мови в трансільванських школах.

Пригадаємо, що румунська мова – це розмовна латинська мова, яка розвинулася під дією внутрішніх мовних чинників на північному сході колишньої Римської імперії та внаслідок узаємодії (мовних контактів) із мовами фракійських аборигенів (дакійський субстрат) і слов’янських, тюркських, угорського й грецького етносів (суперстрат). На території сучасної Румунії рано поширилося християнство (починаючи з IV ст.), причому в “латиномовному вбранні”, про що свідчить латиномовне походження в сучасній румунській мові значної кількості лексем на позначення стрижневих понять християнської релігії (при цьому слід враховувати фонетичні зміни, зумовлені різними причинами): *Dumnezeu* < *Domine Deus* “Бог”, *biserică* < *basilica* “церква”, *creștin* < *christianus* “християнин”, *înger* < *angelus* “ангел”, *rugăciune* < *rogatio* “молтва” (*acc.sing. rogationem*), *cruce* < *crux* “хрест” (*acc. sing. crucem*), *a boteza* < *baptizare* “охрещувати, хрестити”, *a cuminca* < *communicare* “причащати” та ін. Однак, із початком Середньовіччя становлення й розвиток румунської культури аж до середини XIX ст. набуває ознак двошарності, та якщо її чисельник був завжди константним (національним), то займенник змінювався. Придунайські князівства й дещо меншою мірою Трансільванія (слов’янська назва Семиграддя – семантична калька німецького *Siebenburgen*), як і українські землі та деякі народи Південно-Східної та Східної Європи (Візантія, Болгарія, Сербія, Російська держава), склали в середні віки “греко-слов’янський” культурно-історичний ареал, що протистояв значною мірою “західноєвропейсько-латинському”; навіть у XVII ст., коли посилювалися

⁴ Лучкай Михайло. Граматика слов’яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П.М.Лизанця. Пер. з латинської П.М.Лизанця та Ю.М.Сака. – К.: Наук. думка, 1989. – С.19.

взаємозв'язки між ними, специфіка культур Південно-Східної та Східної Європи порівняно з Західною майже не зменшилася. Румунська культура, що формувалася в трьох давніх румунських державах, при переважаючій місцевій течії (народно-романській), активно взаємодіяла з сусідніми культурними формаціями – насамперед із грецькою та слов'янською. Східна Римська імперія (Візантія), починаючи з доби імператора Іраклія (610-641), набувала все більших ознак “грецької” візантійської держави, втягуючи в свою орбіту й сусідні народи, в тому числі й румунські землі; значною мірою греко-православна візантійська культура на румунських територіях була трансплантована “субстратом” південних і східних слов'ян, в активні контакти з якими романізоване населення колишньої Дакії ввійшло з кінця VI-VII ст. З XIV до початку XVI ст. функціонуючою літературною мовою у Валахії та Молдові була церковнослов'янська в двох редакціях – відповідно “середньоболгарській” і “словенороській”, “румунська душа маніфестувалася слов'янською мовою” (Думітру Міку), якою написано державні юридичні документи господарів – грамоти (відзначимо, що мова Молдавських грамот XIV-XV ст. добре вивчена український і румунським мовознавством) й закони, а також приватні листи, літописи, найвідомішими з яких є “Хроніка Штефана Великого” (1486-1499) і валаські “Повчання Нягоє Басараба” (початок XVI ст.). У XVIII ст., у зв'язку з правлінням у Придунайських князівствах греків-фанаріотів (вихідці з грецького кварталу Фанар у Стамбулі), широкого розповсюдження набула новогрецька мова. Це зумовило значне поширення в румунських землях у XVI-на початку XIX ст. граматик церковнослов'янської (передусім “Граматики слов'янської” Мелетія Смотрицького)⁵ і грецької (відома граматична праця “*Compendium octo orationis partium*” “Компендій восьми частин мови” Константина Ласкаріса (Constantin Lascaris, 1434-1501), “батька грецької філології на Заході”, що побачила світ 1476 р. у Мілані, будучи першою друкованою грецькою книгою й залишаючись аж до XIX ст. надзвичайно використовуваним шкільним підручником, що неодноразово перевидавався з коментарями й доповненнями, а також у перекладі латиною) мов; щодо граматичних розробок латинської мови, то їхнє побутування в Румунії імплікувалося певною мірою входженням Трансільванії до “західноєвропейської середньовічної культурної парадигми”.

Із середини XVIII ст. культурні процеси в Придунайських князівствах і Трансільванії стали розвиватися під прапором загальноєвропейських ідей Просвітництва, що, безпосередньо впливали з Ренесансу в поєднанні з сильною класицистичною течією, внаслідок чого естетико-філологічна доктрина епохи базувалася, як вище зазначалося, на двох основних положеннях – поверненні до очищеної від класицистичних нашарувань, але універсальної “автентичної

⁵ Див. статті: Лучканин С.М. Румунські шляхи “Граматики” Мелетія Смотрицького //Відродження, 1995, №5-6.- С.76-77; його ж: Східнослов'янська граматична традиція і становлення румунського мовознавства // Пам'ять майбутнього. Збірник наукових праць. Вип.1.- К.: КНУ ім.Т.Шевченка, 2001.- С.83-95. Його ж: Особенности рецепции “Грамматики славянской” Мелетия Смотрицкого в Придунайских княжествах в 17-18 вв. //Славянские культуры в инонациональной среде. Материалы международной научно-практической конференции (май 1995, Кишинёв, Республика Молдова).- Кишинёв, 1995.- С.166-168.

античності” й водночас утвердженням народно-національної ідеї, яка в румунському варіанті Просвітництва стала домінантною і знайшла цілковите втілення в діяльності вчених “Трансільванської школи” (рум. *Școala Ardeleană*, остання чверть XVIII-перша третина XIX ст.) – Самуїла Міку (1745-1806), Георге Шінкая (1754-1816), Петру Майора (1761-1821), Іоана Мольнара-Піуаріу (1749-1815), Раду Темпя (1768-1824), Пауля Йорговича (1764-1808), Йона Будаї-Деляну (1761-1820), Константина Дяконовича-Логи (1770-1850) та ін. Філософська концепція книжників-“трансільванців” мала яскраво виражений національно-патріотичний характер з акцентуацією на старожитності румунського етносу, який із початку нашої ери безперервно проживав на підкореній римським імператором Траяном у 101-106 рр. території сучасної Трансільванії (“румуни – нащадки римлян у провінції Дакія”) та на латинському характері їхньої мови (“румунська мова – попсована латина”), яку необхідно всіляко культивувати, “реоманізувати”, звертаючись до класичної латинської (“материнської”) мови, символізуючої єдність румунів зі своїми “братами” – західними романцями й сприяючої національному визволенню румунського народу – хоча найчисельнішого й найдревнішого на теренах Дакії, та позбавленого у XVIII ст. на своїй рідній землі соціально-політичних прав. Модерні дослідники іноді картають їх за надмірну апологетику старовини, однак згадаємо твердження Д.С.Наливайка про єднання в Просвітництві народно-національного з античним – ґрунтовніше вивчення Стародавньої Греції відкрило Трою і фольклор “догомерівської епохи”, що й спричинило захоплення Гердером і романтиками народною творчістю; зацікавлення “Енеїдою” Вергілія зумовило створення різних національних “трагедій” на античні мотиви, і в цьому контексті варто назвати, щоправда з певною умовністю, “Циганіаду” Й.Будаї-Деляну. Просвітницьким принципом у тогочасній румунській класичній філології була й ідея “плекання мови” (як і в Михайла Лучкая), що безперервно розвивається разом із розвитком людини – носія цієї мови від первісного природного вигуку (за Ж.-Ж.Руссо) чи рефлексійного “слова-душі” (Й.-Г.Гердер) до граматично впорядкованої мови, проте “понівеченої цивілізацією”. Народно-національне кредо книжників Трансільванської школи зумовлювалося як політичними обставинами, так і тогочасною європейською філософською думкою, з якою вони були добре обізнані, навчаючись у престижних на той час європейських установах, зокрема, в колегіях “Razmanian” та “Святої Барбари” (тут, до речі, протягом 1812-1816 рр. навчався і Михайло Лучкай) у Відні й “De Propaganda Fide” в Римі. Це стало можливим завдяки укладеній 5 вересня 1700 р. в місті Алба-Юлія унії, що широко відкрило двері авторитетних католицьких вищих шкіл перед румунами-уніатами. Позитивний імпульс цієї події чітко простежується на біографічному тлі авторів першої друкованої граматики румунської мови – “*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*” (“*Основи дако-романської або валаської мови*”, Відень, 1780) – Самуїла Міку (**Samuil Micu**) та Георге Шінкая (**Gheorghe Șincai**) (останній зі своїми уточненнями перевидавав

працю в Буді 1805р.).⁶ У 1766-1772 рр. С. Міку навчався в колегії “Razmanian”, де студіював курси просвітницького спрямування (філософію, принципи державної політики, механіку) й німецьку мову, що дозволило йому 1779 р. стати префектом колегії “Святої Барбари”. Г. Шінкай протягом 1774-1779 рр. учився в римській колегії “De Propaganda Fide”, де ретельно опрацьовував давні джерела, вилучаючи звідти свідчення стосовно румунської історії, що згодом увійшли до його відомої багатотомної праці “Hronica românilor” (“Хроніка румунів”), логічно обґрунтовуючої дако-румунський континуїтет (*continuitate*) у Трансільванії (тут можна провести типологічні паралелі з вітчизняною “Історією русів” невідомого автора, що теж була створена в той самий історичний період – кінець XVIII-початок XIX ст.) У його передмові до “Elementa...” (загальна структура праці належить С. Міку) вперше викладено концепцію Трансільванської школи щодо походження румунського народу та його мови. “Настало сімнадцяте століття з тих пір, – зазначає Г. Шінкай, – як Траян, перемігши Децебала, колонізував спустошену Дакію” [р.2], але “дако-романці” зберегли мову своїх предків, що стверджується в першій частині граматики “De orthografia” (“Про орфографію”) виявленням основних закономірностей фонетичної еволюції латинських слів у румунські. Скажімо, перехід наголошених у латині **е, о** в дифтонги **еа, оа** в румунській пояснено так: “Коли після складу, що пишеться з **о**, йде наступний з голосною **а** або **е**, попереднє **о** звучить ніби **оа**, наприклад: *porta* “*porta*” [лат. – С.Л.] (“брама”), *sorte* “*sors*” (“доля”). Читай: [*poarta, soarte*]” [р.16]. Тут же сформульовано й загальні правила етимологічного правопису, які мали “просвітити”, як образно висловився видатний румунський письменник Лучіан Блага, “затемнену субстанцію румунського слова”, його латинську внутрішню й зовнішню форми. У другому виданні граматики пропонувалося передавати нелабіалізований румунський голосний заднього ряду високого підняття [w], що походить із латинських [a], [e], [i] та ін. за допомогою діакритичного знаку *circumflex* над відповідними літерами на позначення голосного - **â, ê, î: câmp** “*cîmp*” < лат. *campus* “поле”, *têmp* “*tîmp*” < лат. *tempus* “час”, *împerat* “*împărat*” < лат. *imperator* “цар, імператор” та ін. [р.124,126]. Обґрунтуванню романського характеру румунської мови (власне, її *latinitate*, бо наголошується на класичній латині) служать і теоретичні моменти другої частини праці – “De etymologia” (“Про етимологію [морфологію – С.Л.]”), які базуються на латинських ренесансних граматиках (з відповідною лінгвістичною термінологією), значно ближчих за середньовічні до класичного канону *linguae sacrae*. Прагнучи знайти всі відповідники граматичних форм і категорій класичної латини (цілком у дусі просвітницької “автентичної античності”), укладачі (насамперед, С. Міку) значною мірою виокремлювали неіснуючі в румунській мові форми – *ablativus* у системі відмінка, майбутній час інфінітива (“*a fi laudător*”= *laudaturus esse*), наказового способу (“*să lauzi tu*”= *laudato*; ця форма в сучасній румунській мові властива презенсу кон’юнктива, який може використовуватися в спонукальній функції імператива, однак лише

⁶ Перевидання див.: Micu S., Şincai Gh. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae / Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea.* - Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1980.- 246 p. За цим виданням і цитуємо текст у власному перекладі.

теперішнього часу), дієприкметника (“*a fi lăudător*”= *laudaturus*), родовий відмінок зворотного займенника (“*a-săi*”= *sui*). “Відмінки” герундія в румунській мові – теж наслідок імітації латинських граматик (“*de lăudat*”= *laudandi*, “*de lăudare*”= *ad laudandum*, “*lăudînd*”= *laudando*; лише остання форма літературна). Умовний спосіб (conditional) уключено в кон’юнктив, який справді в латинській мові міг виражати умовне значення (coniunctivus potentialis, optativus та irrealis). Окрім презенса й перфекта кондиціонала, властивих сучасній румунській мові, вичленено імперфект (“*eu aș lăuda*”= *laudarem*, власне, це модерна форма презенса; в “*Elementa...*” ж 1-а ос. одн. презенса кондиціонала – “*să lăud*”, яка нині нормативна лише в кон’юнктиві) та плюсквамперфект (“*eu aș fi lăudat*”, “*eu aș fi fost lăudat*”= *laudavissem, laudatus essem*). Подібна плутанина зумовлена в першу чергу тим, що кондиціонал і кон’юнктив сучасної румунської мови (як і *conditionnel* та *subjonctif* французької) походять від латинського кон’юнктива (*modus coniunctivus*), який у класичну добу, вживаючись у чотирьох часових формах (*praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum*) активного й пасивного станів, міг передавати, крім можливості, заклик до дії, побажання про її виконання, вагання, сумнів тощо. Не зовсім вдалою є ремарка про відсутність у румунській мові середнього роду. Дійсно, він почав занепадати ще в класичній латині – в уривку “*Cena Trimalchionis*” (“Бенкет Трімальхіона”) Петронія форми чоловічого роду типу *balneus* “баня”, *cornus* “ріг” замінюють літературні форми середнього роду відповідних іменників *balneum, cornu* – і зник (у його “латинській субстанції”) в усіх сучасних романських мовах (чеський лінгвіст Ж.Моль пояснював це впливом умбрської мови), проте в румунській (можливо, внаслідок узаємодії зі слов’янськими мовами) залишилися форми “подвійного (або обопільного) роду” іменників і прикметників, куди перейшла переважна більшість латинських відповідників середнього роду: рум. *fier, fiere* < лат. *ferrum* “залізо”, рум. *val, valuri* < лат. *vallum* “вал” та ін. Вагомішим у граматиці є живомовне наповнення цього латинського граматичного канону, деякі емпіричні правила стосовно тих чи інших закономірностей “дако-романської мови” (розрізнення роду іменників за афіксами й семантикою, утворення форм множини від однини і т.п.); як окрему частину мови схарактеризовано числівник, щоправда, аналізуються лише кількісні й порядкові [р.42,44] (слід наголосити, що, скажімо, в русистиці вперше числівник як окрему частину мови схарактеризував Ф.І.Буслаєв аж 1859 р.). Оригінальнішим є третій розділ (“*De syntaxi*”), де акцентуються відмінності синтаксичної будови румунської мови від латини (прийменникова конструкція з **pe** в акузативі для істот; *ablativus instrumenti* і т.д.). Завершує працю невеликий “Румуно-латинський розмовник”.

Ставши вдалим поєднанням сакральних латинських канонів граматичної теорії з “національним змістом”, праця С.Міку та Г.Шінкая стимулювала вихід подальших граматик румунської мови – Іоана Мольнара-Піуаріу (1788), Раду Темпя (1797), Пауля Йорговича (1799), Константина Дяконовича-Логи (1822). Вона мала й міжнародний резонанс. Засновник романістики Фрідріх Діц (1794-1876), розглядаючи румунську мову як романську в тритомному дослідженні “*Grammatik der romanischen Sprachen*” (“Грамматика романських мов”, 1836-1845), що “стала

головним джерелом знайомства з румунською мовою за кордоном”, відштовхувався в цьому питанні від висновків С. Міку та Г. Шінкая.

Коротко спинимося ще на деяких латиномовних граматиках румунської мови. **Петру Майор (Petru Maior, 1760/61-1821)**, найрадикальніший латиніст Трансильванської школи в культурному житті Румунії кінця XVIII-початку XIX ст., фундатор власне латинської течії в XIX ст., автор славнозвісної “Історії щодо початку румунів у Дакії”, що теж має яскраві типологічні паралелі з “Історією русів” невідомого автора – українського політичного памфлету кінця XVIII ст., що обґрунтовував право українців, прямих нащадків Київської Русі (тому й “русів”) на політико-культурну автономію в межах Російської імперії, де 1764 р. було остаточно ліквідовано автономний устрій козацької України – Гетьманщини. Оскільки румуни – безпосередні і єдині спадкоємці римлян, найдавніше населення Трансильванії, то й вони мають право на національно-культурну автономію. Відзначимо також, що Петру Майор, диференціювавши класичну та народну латину (з якої походить румунська мова) й базовий словниковий склад та “латинський перстрат” у романських мовах, стимулював і часткову деуніверсалізацію румунської граматичної теорії⁷, імпульсуючи її поступовий відхід від класично-ренесансного латинського канону, що можна простежити вже на прикладі граматичних праць сучасника П. Майора, зачинателя нової румунської літератури **Йона Будаї-Деляну (Ioan Budai-Deleanu, 1760-1820)**, більша половина життя якого (33 роки з 60, з 1787 до смерті) пов’язані зі Львовом.

З останньої чверті XVIII ст. Галичина разом із Трансильванією стали складати спільний історико-культурний і релігійний (греко-католицький) ареал у межах багатонаціональної Австрійської монархії з її тісною контамінацією культур, національно-освітніх осередків, широкою циркуляцією націо- й інонаціональних літературно-художніх і наукових видань. Як стверджується в “Історії румунської літератури”, Львів на той час мав і румунську школу, а місцевий суд – румунську секцію; працюючи в столиці Східної Галичини як “судовий секретар і придворний радник”, Будаї-Деляну міг не тільки познайомитися з українською, польською, німецькою культурами, не забував латинську, а й брав активну участь у діяльності румунського земляцтва, листувався зі своїми трансильванськими однодумцями, зокрема – з Петру Майором. У Львові Будаї-Деляну написав свій найвідоміший літературно-художній твір – сатирично-бурлескнуну поему “*Țiganiada*” (“Циганіада”)⁸, пройнятою соціальною критикою феодальних порядків із позицій Просвітництва (відчутно вплив “Орлеанської діви” Вольтера; не можна не відзначити й про яскраві типологічні паралелі між “Циганіадою” та “Енеїдою” Івана Котляревського, особливо в зображенні сатиричних картин пекла, куди вміщено “всіх сильних світу цього”), історико-документальну працю “*De originibus populorum Transilvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-criticis*”

⁷ Лучканин С.М. “Ідіоетнічне” в “універсальному” – основний інгредієнт історико-лінгвістичної концепції Петру Майора // Мова та історія. – К., 1996. - Вип.19. – С.6-8.

⁸ Фрагменти “Циганіади” українською мовою переклала Ольга Страшенко, див.: Хрестоматія румунської поезії XIX-XX ст. Двомовне видання румунською та українською мовами. / Упоряд., передм. та прим. С.М. Лучканина. – К.: Наук. світ, 2002. – С.36-39.

(“Коментар про походження народів Трансільванії з історико-критичними зауваженнями”), у якій аргументовано доводиться романське походження румунського етносу та його мови, румунський континуїтет у Дакії, уклад “*Lexiconul românesc-nemțesc*” (у 4-х томах) і два томи “Німецько-румунського словника”. Однак у центрі нашої уваги – насамперед граматичні праці Й.Будай-Деляну – “*Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata*” (“Основи граматики романської мови або так званої валаської, приладженої для вжитку як автохтонів, так і чужинців”) та створена десь після 1815 р. румуномовна граMATика – “*Temeiurile gramaticii românești*” (“Основи румунської граматики”)⁹, а також незакінчений коментар до неї “*Dascălul românesc pentru temeiturile gramaticii românești*” (“Румунський наставник для основ румунської граматики”). Загалом, відмінність між двома варіантами незначна, однак латиномовний більш логічно виважений, довершений, а в румуномовному виклад не такий послідовний, популярніший. На жаль, майже всі твори Будай-Деляну були надруковані аж через пів-, а то й через ціле століття по смерті письменника, через те й не мали прямого впливу на його румунських сучасників, хоча, цікава річ, латиномовним варіантом “Основ румунської граматики” міг скористатися Іван Вагилевич, автор “Дакійської граматики” та “Дакійського словника” (про словник див. розвідку С.В.Семчинського)¹⁰. Узагалі, граматичні праці Й.Будай-Деляну якісно відрізняються від попередніх, створених трансільванськими книжниками – при латинській течії філолог викладає граматичну теорію румунської мови як континуант латини, а не її “псування”, детально описує її фонетичну систему, говорить про механізм висловлювання (свого роду біологічний аспект вивчення звукової природи мови), зв’язок між словом (*cuvînt*) і поняттям (*noțiune*), пояснює особливості вимови румунських літер посередництвом орфоепічної традиції інших мов – як еквівалент румунського звуку [ã] наводяться латинський дифтонг *ae*, німецьке *ä* та французький дифтонг *ai*, [î] – відповідний звук чеської, польської й російської мов. По суті, єдиним недоліком орфографічної частини, в якій обстоюється фонетичний принцип правопису латиницею, є розрізнення за латинським зразком румунських голосних за довготою і короткістю (тут проявило себе захоплення письменника латинським віршуванням). У Будай-Деляну, на перший погляд, збережено давню восьмичленну класифікацію частин мови, однак у ній говориться і про артикль, імена поділено на іменники (*substantivurile*) та прикметники (*adiectivurile*), які аналізуються окремо. Збережено п’ять латинських відмін, однак критерій поділу – флексія називного відмінка множини; скажімо, першу відміну складають іменники, що утворюють множину на *-e* – *measă* (sic!) “стіл”, *doamnă* “господиня”, *lemn* “дерево”, *cîntec* “пісня”; в латині до першої

⁹ Граматичні праці Й.Будай-Деляну можна прочитати в наступних виданнях: Budai-Deleanu I. Scrieri lingvistice. /Text stabilit și glosar de Mirela Teodores, introducere și note de Ion Gheție.- B.,1970; Școala Ardeleană. Antologie. În III vol., vol. II.- B.,1970.- P.299-312.

¹⁰ Semcinsky S. Un dicționar românesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea //Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică, p. a 2-a.- B., 1971.- P.1397-1404.

відміни належали лише перші два слова – *masa,-ae; domina,-ae; lignum,-i (n)* та *canticum,-i (n)* – іменники другої відміни; другу – іменники з флексією *-i (arbore, arbori; у латині arbor,-oris(f) - третя відміна)* і т.д. Виокремлено шість відмінків іменника (з аблативом) і, як у львівській граматиці “Αδελοφότης” 1591 р., сказано, що номінатив і вокатив – прямі відмінки, інші – непрямі. Окрім чоловічого та жіночого, розрізняються й іменники середнього роду (*obicei “звичай”, lucrū “річ”, lemn “дерево”, nite “ім’я”*), про що не згадано граматиці С.Міку та Г.Шінкає “Elementa linguae romanae sive valachicae”. Дескрипція прикметників, займенників – майже як і в сучасних румунських граматиках. Частково ще латинізаторська традиція (в порівнянні з попередніми граматичними працями) простежується в розділі про дієслово, що полягає у виділенні майбутнього часу інфінітива (*de a adunare = congregaturus esse*), активної і пасивної форми давноминулого часу індикатива (*adunasem = congregaveram; am fost adunat = congregatus eram “я був обраний”*), імперфекту й плюсквамперфекту кон’юнктива (названого *subjunctiv*); пор. те саме в праці С.Міку та Г.Шінкає. Але вже нічого не сказано про футурум дієприкметників, відмінки герундія, натомість вичленено в індикативі нові часи – (*deplin*) *trecut simplu (sic!) (perfectul simplu “простий минулий закінчений час”)* та (*deplin*) *trecut compus (perfectul compus “складений минулий закінчений час”)*, схарактеризовано неправильні дієслова виключно румунської мови (*a da “давати”, a sta “стояти”, a tînea (sic!) (a tînea -С.Л.) “їсти”*). Однак, на відміну від морфологічної, синтаксичну частину граматичної праці Будає-Деляну створено в латинізаторському дусі з узгодженням часів та особливостями вживання кон’юнктива в незалежних і підрядних реченнях.

Загалом, граматичним працям Й.Будає-Деляну властива експліцитна латинізація, проте наголосимо, що ще раніше за П.Майора він ствердив, що румунська мова є продовженням розмовної латинської мови у Дакії і підкреслив роль дакійського субстрату у формуванні нової мови (про це особливо сказано у передмовах). Також йому одному з перших у румунській лінгвістиці належить дослідження подібності між певними румунськими словами та відповідниками з французької, іспанської, італійської мов. Й.Будає-Деляну запропонував орфографічну реформу, обґрунтувавши необхідність переведення румунського письма на латинський алфавіт (тривалий час румунська графіка базувалася на кирилиці аж до 1860-1863 рр.). Зберігаючи частково “латинізаторські” захоплення своїх попередників, його граматичні праці систематичніше подали мовний матеріал і майже остаточно виробили сучасну граматичну термінологію, хоча майже в кожному випадку новий граматичний термін має поруч і власний “переклад” румунською мовою: *personal (frățâsc) “особовий”, posesiv (răducătoriu) “присвійний”, preposiție (punere înainte) “прийменник”, genetiv (născătoriu) “генетив, родовий відмінок”, comparativ (asemănătoriu) “компаратив, вищий ступінь порівняння”* та ін. Граматичні праці Йона Будає-Деляну, хоча й тривалий час залишалися в рукопису, займають проміжне місце в процесі нормалізації румунської мови. Написані за зразком латинських ренесансних граматик, вони привнесли, незважаючи на деякі латинізаторські перебільшення, ряд нових

елементів (системність подачі мовного матеріалу, термінологія та ін.), які ознаменували становлення нової епохи в історії румунської граматики, остаточно оформленої працею “Gramatica românească” (“Румунська граматика”) Йона Еліаде-Редулеску (1802-1872), що побачила світ у Сібіу 1828 р. Діяльність Йона Будаї-Деляну та Михайла Лучкая має чимало подібностей: вони обидва написали граматики національних мов (румунської і “слов’яно-руської”) латинською мовою, румунський учений створив латиномовний трактат про походження слов’ян, а Михайло Лучкай – латиномовну працю “Historia Carpato-Ruthenorum sacra et civilis” (“Історія карпатських русинів церковна і світська), у якій говориться про етногенез народів, що проживають у Трансільванії, передусім – румунів¹¹.

Менш відомою є латиномовна “Дако-романська або валаська граматика” (“Grammatica Daco-Romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta”) культурно-церковного діяча доби Просвітництва в Румунії **Іоана Алексі (Ioan Alexi, 1801-1863)**, що була опублікована 1826 р у Відні. Її було написано задля того, щоб зробити відомими “скарби румунської мови”. Структура граматики традиційна – відповідно орфографічно-орфоепічна, етимологічна (морфологічна) й синтаксична частини, містить як додаток румунсько-латинський словничок, кілька діалогів і текстів, підбірку байок Езопа. У відповідності з орфографічною системою, започаткованою Петру Майором (зменшення “зайвих” кирилических літер), пропонується скорочення кирилического алфавіту.

1840 р. у Відні з’явилася праця “Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo Vallachicae” (“Критичний огляд походження, творення і форм романської мови в обох Дакіях молодого валаського народу”) **Августа Требонія Лавріана (August Treboniu Laurian, 1810-1881)**, основоположника “латинізаторської течії” в румунській мові. У ній реконструйовано прототип (насправді неіснуючий) румунської мови на основі розмовної латини епохи Траяна (поч. II ст.н.е.), яка, за автором, не змінювалася протягом століть, а наступні “нашарування” мають бути усунуті в процесі культивування мови. Пропонуючу штучну мову, ця праця, звичайно, не могла мати практичного значення, проте подавала цінні спостереження щодо лексичних і граматичних “стратів” у румунській мові.

Латиномовні граматики румунської мови доби Просвітництва, при всіх своїх перебільшеннях, відіграли помітну роль у формуванні наукового погляду на румунську мову як романську, її “латинське” походження і необхідність заміни кирилиці латиницею, а також представили румунську мову для наукових європейських шкіл. Вони стимулювали зацікавлення історичним минулим румунського народу, що з середини XIX ст. знайшло своє відображення в появі в

¹¹ Див. видання румунською мовою: Lucikai Mychailo. Pagini de istorie. Cuvânt înainte, traducere, note și comentarii (părțile a II-a și a III-a) de Magdalena László-KuŃiuk. Notă introductivă, traducere și note (partea I) de Ana-Cristina Halichias. – București: Editura Mustang, 2004. – 414 p.

Румунії (повністю незалежна держава з 1877 р.) наукових організацій, музеїв, у розгортанні історико-археологічних і філологічних досліджень, пов'язаних з долями причорноморських грецьких міст-держав і їхнім впливом на місцеві племена сусідньої Добруджі (східна Румунія), історією земель нижнього Придунав'я в період римського володарювання та в епоху “великого переселення народів” у зв'язку з етногенезом румунів та еволюцією з народної латини румунської мови¹².

THE AMERICAN DREAM – MYTH OR STEREOTYPE?

Martausová M.

P.J.Šafárik University, Košice, Slovakia

The individual success of a man living an American Dream has throughout centuries always been measured by hard work and thrift in combination with the opportunities given by the situation in society and economy that set no boundaries to one's own development. The American Dream is a social construct - a myth, a stereotype formed by American society (or rather by observers of American society, whether also participants or not). This paper aims at providing an insight into the reasoning of such claims.

Myth

“If the style is conversational and the content unmythic, it seems realistic.”
[Tonkin 1990]

The creation of myth and its sustainability is highly influenced by contemporary as well as past factors affecting and moulding its accurateness, giving it more ‘romantic’ and mystical shape. Both audience and speakers are active participants in the process because a belief or a myth is transmitted orally, supported by written records often already influenced by changes in the context; therefore various emotional shades are implemented by the speakers. Myths and certain beliefs delivered by speakers usually convey a certain degree of emotional involvement of the speaker to influence and attract audiences. Each participant, who gets involved in further transmission of the myth, moulds the idea to their own subjective point of view and transforms it to their own purposes. We may say that to trace accurateness of history of an orally conveyed idea is almost impossible, even more when the idea is not a fact in history, neither is it an event that can be bounded by records attached to certain dates. The American Dream is a belief that has been transmitted orally by people who supported the belief either for

¹² Про латиномовні граматики румунської мови див. також: Лучканин С.М. Латинськомовні граматики румунської мови кінця XVIII-початку XIX ст. //Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. Випуск 9. – К.: ВПЦ “Київський ун-т”, 2000. – С.48-51.